

Aldona Nawój-Śleszyński

**Recenzja monografii Adama Kwiecińskiego
pt. *Wykonywanie kary pozbawienia
wolności w systemie terapeutycznym***

(Wydawnictwo C.H.Beck, Warszawa 2017, s. 507)

Wykonywanie kary pozbawienia wolności wobec osób z niepsychotycznymi zaburzeniami psychicznymi i niepełnosprawnych fizycznie należy do bardzo ważnych oraz skomplikowanych problemów w polskiej penitencjarystyce. Doświadczenia wielu dziesiątków lat wykazały, że ta grupa więźniów w standardowych reżimach wykonywania kary pozbawienia wolności źle funkcjonuje, nie przystosowuje się do nich. Los tej grupy podczas wykonywania kary pozbawienia wolności naznaczony był wieloma cierpieniami, które nie wynikały z samej istoty tej kary, a nierzadko wyzwały tragiczne reakcje dla nich samych, jak i dla otoczenia. Z tych też względów już na początku więziennictwa w niepodległej Polsce rodził się model odrębnego, specjalistycznego postępowania z tą grupą więźniów. Był on rozwijany w następnych okresach polskiej penitencjarystyki, by osiągnąć aktualny kształt postaci systemu terapeutycznego, który został wprowadzony do kodeksu karnego wykonawczego z 1997 r. obowiązującego od 1 września 1998 r. Nie tylko potrzeba systemowego wsparcia adaptacyjnego w toku wykonywania kary pozbawienia wolności skazanych z niepsychotycznymi zaburzeniami psychicznymi i niepełnosprawnymi fizycznie była przesłanką zbudowania specjalistycznego modelu postępowania z tą grupą skazanych, ale również potrzeba realizacji indywidualnoprewencyjnych celów wykonywania kary pozbawienia wolności. Osiągnięcie tych celów było trudniejsze niż wobec skazanych, u których ww. zaburzenia nie występowały. Struktura czynników kryminogennych, które warunkowały ich zachowania przestępcze, jest o wiele bogatsza i zróżnicowana niż u osób w pozostałej części populacji więziennej, stąd potrzeba innego, niestandardowego, specjalistycznego oddziaływania. Należy również pamiętać, że poza instrumentalnymi przesłankami, jakie

skłaniają do wykonywania kary pozbawienia wolności w odrębnym modelu wobec omawianej grupy więźniów, istnieją również ważne przesłanki aksjologiczne, które są zapisane nie tylko w prawie, ale zaleceniach i rekomendacjach europejskich i światowych organizacji pozarządowych. Zasada indywidualizacji, która jest naczelną zasadą wykonywania kary pozbawienia wolności, jest ściśle powiązana z zasadą humanitaryzmu, która nakazuje taką organizację wykonywania kary pozbawienia wolności, która gwarantowałaby ochronę godności osoby uwięzionej. Jak już wspominałam, problematyka ta jest skomplikowana z różnych względów, nie tylko z naturalnych przesłanek, jakimi są właściwości psychofizyczne omawianej grupy skazanych. Nie zawsze rozwiązania prawne służyły temu, aby w sposób optymalny i racjonalny postępować ze skazanymi mającymi problemy z zakresu zdrowia psychicznego i fizycznego. Wykonywanie kary pozbawienia wolności w modelu, który jest aktualnie realizowany, wymaga wysoko wyspecjalizowanej kadry, dużych środków finansowych. Wprawdzie grupa więźniów, wobec której jest wykonywana kara pozbawienia wolności w systemie terapeutycznym, jest niewielka, ale potrzeba obejmowania w większym zakresie tym systemem wydaje się być oczywista. Wynika ona z badań kryminologicznych, które wskazują, że odsetek osób z niepsychotycznymi zaburzeniami psychicznymi i niepełnosprawnymi fizycznie nie jest mały. 1 września 2018 r. minęło dwadzieścia lat stosowania w polskim więziennictwie systemu terapeutycznego. Jest to odpowiednio długi czas, by móc ocenić jego wady, zalety oraz określić potrzeby jego modyfikacji. Dobrze się stało, że w tym czasie została opublikowana monografia dr. hab. Adama Kwiecińskiego pt. *Wykonywanie kary pozbawienia wolności w systemie terapeutycznym*. Obszerność tej publikacji (ponad 500 stron) nie jest wadą, ale zaletą z wielu względów. Po pierwsze, to jedyna i pierwsza kompleksowa monografia dotycząca systemu terapeutycznego. Po drugie, literatura podejmująca tę problematykę jest uboga, a w szczególności odnosząca się do niektórych grup jest „śladowa”, np. skazanych niepełnosprawnych fizycznie, skazanych uzależnionych od środków odurzających lub substancji psychotropowych. Tę lukę znakomicie wypełnia recenzowane dzieło. Przedmiotem publikacji są prawne podstawy wykonywania kary pozbawienia wolności w systemie terapeutycznym, który jest stosowany wobec skazanych z dysfunkcjami zdrowia fizycznego i psychicznego oraz ich konfrontacja z praktyką. Należy podkreślić, że wybór problematyki zawartej w monografii jest wyjątkowo trafny, celowy i praktyczny, bowiem

wnioski wynikające z dociekań naukowych autora mogą przysłużyć się optymalizacji wykonywania kary pozbawienia wolności w tym szczególnym systemie. Jak już wspominałam, system terapeutyczny jest nową instytucją prawa karnego, która dotychczas nie była przedmiotem kompleksowej penetracji naukowej. Jest instytucją, wobec której są ogromne oczekiwania ze względu na potrzebę przestrzegania międzynarodowych standardów postępowania z osobami z niepsychotycznymi zaburzeniami psychicznymi, jak i niepełnosprawnymi fizycznie. Ze względu na realizację celów wykonywania kary pozbawienia wolności służy, pogłębia zasadę jej indywidualizacji. System terapeutyczny jest jedną z form instytucjonalnej indywidualizacji obok różnych rodzajów i typów zakładów karnych. Jednym z ważnych walorów tego systemu jest to, że ma duży potencjał reedukacyjny. Jeżeli uznaje się w literaturze przedmiotu, że systemy wykonywania kary pozbawienia wolności w zakresie postępowania ze skazanymi stanowią najbardziej dynamiczny, niejako inwazyjny element oddziaływania na skazanych, to szczyt tej dynamiki inwazyjności jest osiągany w systemie terapeutycznym.

Monografia składa się z pięciu rozdziałów oraz wstępu, wniosków końcowych, wykazu literatury, aktów prawnych i spisu tabel. Tytuł pracy jest adekwatny do treści w nim zawartej. Autor we wstępie zaznacza, że w analizie systemu terapeutycznego użył w sferze ustaleń teoretycznych metody analizy historycznej i dogmatycznej, w warstwie ustaleń praktycznych metody badań empirycznych.

W rozdziale I autor przedstawia kształtowanie się koncepcji postępowania ze skazanymi z zaburzeniami psychicznymi oraz niepełnosprawnymi fizycznie w polskim systemie penitencjarnym oraz rozwój idei odrębnego postępowania z tą grupą skazanych w świetle międzynarodowych standardów wykonywania kary pozbawienia wolności. Analizą został objęty okres międzywojenny oraz okres po 1945 r., aż do uchwalenia w 1997 r. kodeksu karnego wykonawczego, w którym został wprowadzony system terapeutyczny, który kompleksowo musiał rozwiązać problem odrębnego, specjalistycznego postępowania z tą grupą skazanych. Na uwagę zasługuje bardzo rzetelne podejście do tego zagadnienia. Autor korzysta z wielu źródeł publikowanych i niepublikowanych. Szczególnie te ostatnie obrazowały stan faktyczny badanego problemu, np. oprócz aktów prawnych, które są publikowane, autor sięga i analizuje pisma wewnętrzne wydane przez naczelne organy administracji więziennej. Aktualny model postępowania z więźniami ukształtowało się w oparciu o dorobek czasu

minionego. Autor szczegółowo i wyczerpująco omawia kształtowanie się w różnych okresach historycznych Polski sposobu postępowania z osobami wykazującymi zaburzenia zdrowia fizycznego i psychicznego. W tej części monografii można odczytać motywy obejmowania odrębnym postępowaniem tej grupy skazanych, kształtowania się różnych modeli traktowania tej grupy, kształtowania się różnych struktur organizacyjnych, w których była wykonywana kara pozbawienia wolności, proces obejmowania odrębnym postępowaniem coraz większej i różnorodnej grupy skazanych z zaburzeniami psychicznymi i fizycznymi. Kodeks karny wykonawczy z 1997 r. w sposób kompleksowy rozumie problem odrębnego postępowania ze skazanymi z zaburzeniami psychicznymi i niepełnosprawnymi fizycznie. Podniesienie oddziaływań leczniczych, terapeutycznych i rehabilitacyjnych do rangi odrębnego systemu wykonywania kary było wyrazem postępu w rozwiązywaniu problemów tej grupy skazanych. Na uwagę i podkreślenie zasługuje fakt, iż w wyniku wprowadzenia do kodeksu karnego wykonawczego systemu terapeutycznego zmienił się status skazanych niepełnosprawnych fizycznie w toku wykonywania kary pozbawienia wolności. Autor słusznie zauważa, że skąpa regulacja prawna i brak doświadczeń nie sprzyjało rozwojowi odrębnego traktowania skazanych niepełnosprawnych fizycznie. Sytuację tych skazanych zmienia włączenie ich do systemu terapeutycznego. Tą drogą poprawił się ich status prawny, zanim poprawiła się realnie ich sytuacja podczas odbywania kary pozbawienia wolności, co wykażą badania empiryczne zaprojektowane i przeprowadzone przez autora, a których wyniki zostaną zasygnalizowane poniżej. System terapeutyczny od czasu wprowadzenia go do prawa karnego wykonawczego ulegał i ulega modyfikacji w różnych płaszczyznach. Zostaje rozszerzony jego zakres podmiotowy. Od 2005 r. systemem tym zostali objęci skazani za przestępstwo określone w art. 197-203 kk popełnione w związku z zaburzeniami preferencji seksualnych. Wykonywanie kary w systemie terapeutycznym generuje wiele problemów, dylematów, do których należy m.in. zasadność stosowania art. 117 kkw wobec tej grupy skazanych. Doskonalenie wykonywania kary pozbawienia wolności w systemie terapeutycznym jest możliwe np. poprzez badania empiryczne, które pozwalają skonfrontować rozwiązania prawne z praktyką ich stosowania oraz wzorce postępowania z więźniami, którzy wymagają odrębnego traktowania z uwagi na zaburzenia psychiczne, uzależnienie lub ich niepełnosprawność, które są zawarte w dokumentach międzynarodowych (ONZ), europejskich (ERW) oraz

wielu rekomendacjach i zaleceniach tych instytucji, czy też w wyrokach ETPC. Dobrze się stało, że autor w końcowej części rozdziału I temu zagadnieniu poświęcił dużo uwagi.

W rozdziale II autor recenzowanej monografii omawia zasady kierowania skazanych do wykonywania kary pozbawienia wolności w systemie terapeutycznym, w tym poddaje analizie kryteria umieszczania skazanego w systemie (art. 96 § 1 i 3 kkw), procedurę kierowania skazanych do systemu terapeutycznego i zasady kwalifikowania do wykonywania kary w oddziałach terapeutycznych. Rozdział ten z wielu powodów jest dla całości rozważań niezwykle ważny, a ze względu na zawarte w nim problemy – bardzo cenny. Po pierwsze, decyzja o skierowaniu skazanego do systemu terapeutycznego waży na jego statusie prawnym i położeniu faktycznym w czasie odbywania przez niego kary pozbawienia wolności. Po drugie, system ten będąc najbardziej kosztownym od wielu lat obejmuje oddziaływaniami nieadekwatną liczbę skazanych w stosunku do realnych potrzeb. Po trzecie, kumulacja w jednym typie placówek różnych grup nozologicznych rodzi określone trudności w ich funkcjonowaniu, niesie zagrożenia dla bezpieczeństwa skazanych i niweczy efekty terapii. Na tym tle rodzi się potrzeba przyjęcia określonych rozwiązań i to nie tylko związanych ze zmianą/uzupełnieniem treści art. 96 § 1 kkw, ale również tworzeniem nowych specjalizacji oddziałów terapeutycznych, bądź odrębnych programów terapeutycznych. W rozdziale II poddana analizie została również rola badań osobopoznawczych w procesie klasyfikacji skazanych oraz indywidualizacji oddziaływań w systemie terapeutycznym. W rozdziale tym autor omawia również cele wykonywania kary pozbawienia wolności w systemie terapeutycznym (art. 97 § 1 kkw), alternatywne instrumenty zapewnienia oddziaływań specjalistycznych skazanym w perspektywie oczekiwania na przyjęcie do oddziału terapeutycznego, a także instytucję przerwy w celu leczenia i rehabilitacji (art. 72 a NarkU), oraz wykonywanie kary w oddziale specjalistycznym i poza takim oddziałem (art. 96 § 4 kkw). Co niezwykle ważne, autor odnosi się również do kwestii temporalności oddziaływań specjalistycznych, czyli problemu tzw. przechodniości systemu terapeutycznego. Wiele miejsca poświęca podstawom prawnym opracowania, realizacji i kontroli indywidualnych programów terapeutycznych. Rozdział kończą rozważania dotyczące specyfiki izolacji więziennej jako środowiska realizacji oddziaływań specjalistycznych.

Rozdział III w całości poświęcony został bardzo trudnej problematyce, tj. przymusowi badań i przymusowi terapeutycznemu w trakcie

wykonywania kary pozbawienia wolności, a zwłaszcza korelacji pomiędzy autonomią woli pacjenta a obowiązkami skazanego w zakresie poddania się badaniom, leczeniu oraz rehabilitacji (art. 116 § 1 pkt. 3 kkw). W rozdziale tym omówiono również kwestie związane z badaniami psychologicznymi i psychiatrycznymi (art. 83 kkw), badaniami w celu wykrycia w organizmie skazanego substancji niedozwolonej (art. 116b kkw), leczeniem lub rehabilitacją skazanych uzależnionych, a także skazanych za przestępstwo określone w art. 197-203 kk popełnione w związku z zaburzeniami preferencji seksualnych (art. 117 kkw). Rozdział III kończą rozważania dotyczące umieszczenia skazanego w systemie terapeutycznym w relacji do jego zgody na oddziaływania specjalistyczne i wynikające z tego dylematy.

Rozdział IV recenzowanej monografii w całości został poświęcony problematyce zwalniania skazanych z zakładów karnych oraz prawnym formom kontynuacji terapii i kontroli nad skazanym po odbyciu przez niego kary pozbawienia wolności. Zostały tutaj omówione środki i założenia postpenalnego postępowania ze skazanymi objętymi terapią w trakcie wykonywania kary pozbawienia wolności, przygotowanie skazanego do zwolnienia i warunki udzielenia mu pomocy po opuszczeniu zakładu karnego oraz środki karne stosowane wobec skazanych, którzy odbyli karę pozbawienia wolności w systemie terapeutycznym. W rozdziale tym autor monografii omawia również instytucję warunkowego zwolnienia z reszty kary pozbawienia wolności, a także środki zabezpieczające o charakterze postpenalnym. Całość rozdziału kończą rozważania na tle ustawy z 22 listopada 2013 r. (Dz.U. z 2014 r., poz. 24) o postępowaniu wobec osób z zaburzeniami psychicznymi stwarzającymi zagrożenie dla życia, zdrowia lub wolności seksualnej innych osób. Problem przymusowego leczenia po odbyciu kary pozbawienia wolności autor monografii omawia również w kontekście ustawy o przeciwdziałaniu narkomanii z 29 lipca 2005 r. (Dz.U. nr 179, poz. 1485), ustawy o wychowaniu w trzeźwości i przeciwdziałaniu alkoholizmowi z 26 października 1982 r. (Dz.U. nr 32, poz. 230) oraz ustawy o ochronie zdrowia psychicznego z 19 sierpnia 1994 r. (Dz.U. nr 111, poz. 535). Ostatnią ustawą poddaną analizie przez autora monografii jest ustawa o przeciwdziałaniu zagrożeniom przestępczości seksualnej z 13 maja 2016 r. (Dz.U., poz. 862), do której odnosi się bardzo krytycznie, punktując wszystkiej jej słabe strony i oceniając jako wyraz pospiesznego poszukiwania optymalnego postpenalnego sposobu traktowania, które okazało się zbyt radykalne.

Szczególnym walorem recenzowanej rozprawy naukowej jest zawarty w niej rozdział poświęcony badaniom empirycznym. Taka praktyka nie zawsze się zdarza w publikacjach prawniczych. Postęp nauki, w tym prawa oraz jego instytucji jest możliwy w dużej mierze w oparciu o konfrontacje norm prawnych z praktyką ich stosowania. Autor w sposób bardzo rzetelny podszedł do tego problemu. W celu oceny praktyki funkcjonowania systemu terapeutycznego wykorzystał dwie metody badawcze, tj. analizę danych statystycznych oraz metodę sondażu diagnostycznego. Osobami badanymi byli specjaliści zatrudnieni w oddziałach terapeutycznych i ośrodkach diagnostycznych (psychologowie, terapeuci, lekarze). Badania zostały przeprowadzone za pomocą narzędzia badawczego, jakim był specjalnie w tym celu opracowany kwestionariusz ankiety. Na podstawie 371 ankiet zostały przez autora sformułowane konkluzje kończące, a dotyczące oceny funkcjonowania systemu terapeutycznego wykonywania kary pozbawienia wolności oraz propozycje zmian w tym obszarze.

Na podstawie analizy podstaw prawnych wykonywania kary pozbawienia wolności w systemie terapeutycznym oraz oceny innych instytucji powiązanych z tym systemem, jak i badań empirycznych autor recenzowanej monografii w podsumowaniu sformułował szereg wniosków, ocen i postulatów, które sprowadziły się do tego, by ich realizacja usprawniła wykonywanie kary pozbawienia wolności, jak i utrwaliała wyniki osiągnięte podczas terapii w więzieniu w okresie postpenalnym (po odbyciu kary). Ten ostatni aspekt jest ważny, bowiem niewiele uczyniono, by osoby po wyjściu z zakładu karnego mogły kontynuować niektóre formy terapii wcześniej stosowanej. Autor recenzowanego opracowania sformułował 15 wielowątkowych konkluzji. Konkluzje te są oparte na solidnych rozważaniach z zakresu dogmatyki i analizy wyników badań empirycznych. Postulaty z nich wynikające są bardzo cenne, bo ich realizacja wyzwoliłaby niewykorzystany w systemie terapeutycznym potencjał reedukacyjny. Tą drogą również zostałyby wyeliminowane wadliwe i zbędne regulacje prawne, a przywrócono by te, które sprzyjały utrwalaniu w okresie postpenalnym pozytywnych wyników osiągniętych w systemie terapeutycznym. Wiele postulatów i wniosków sformułowanych przez autora wymagałoby dyskusji. Realizacja wielu wniosków potrzebuje dużych nakładów finansowych oraz zmiany postaw niektórych organów wymiaru sprawiedliwości karnej, np. wobec sprawców przestępstw określonych w art. 197-203 kk, a których czyny zostały popełnione w związku z zaburzeniami preferencji seksualnych. Najszybciej można by wprowadzić zmiany w obecnie

obowiązującym prawie: część przepisów powinno ulec derogacji, część modyfikacji oraz wprowadzić nowe, które optymalizowałyby wykonywanie kary pozbawienia wolności w systemie terapeutycznym. Niektóre wnioski autora należy określić jako odważne, ale racjonalne, np. derogacja § 5b art. 88 kkw. Nie można skazanych, o których mowa w ww. artykule kodeksu karnego wykonawczego pozbawić możliwości, jeżeli pojawiają się takie przesłanki, i nie skierować do zakładu karnego innego typu niż zakład karny typu zamkniętego. Możliwość ochrony społeczeństwa przed sprawcami ww. przestępstw jest możliwa w oparciu o ogólne przepisy. Zdaniem autora wiele kontrowersji wzbudza stosowanie art. 117 kkw oraz problemy związane z przymusem leczenia i rehabilitacji oraz brak możliwości zażalenia na postanowienie o zastosowaniu przez sąd tego przymusu. Bardzo cenne postulaty zostały sformułowane w monografii, a odnoszące się do kontynuowania oddziaływań specjalistycznych na etapie postpenalnym, bowiem pozwoli to na utrwalenie efektów terapii w więzieniu i ułatwi readaptację na wolności. Autor słusznie zauważa, że polski ustawodawca nie przewidział poważniejszych mechanizmów szczególnego wsparcia przeznaczonego dla tej grupy osób. Proponuje słusznie przywrócenie dobrowolnego dozoru kuratora z art. 167 kkw, który to przepis został uchylony w 2011 r. Następny postulat jest godny szczególnego podkreślenia; w związku z zapotrzebowaniem rozbudowy sieci oddziałów terapeutycznych należałoby – zdaniem autora – przeprowadzić badania epidemiologiczne wśród skazanych, które pozwoliłyby na realne oszacowanie potrzeb na specjalistyczne oddziaływania.

Na zakończenie należy zwrócić uwagę na apel autora monografii o potrzebie podejmowania w najszerszym zakresie badań nad funkcjonowaniem systemu terapeutycznego. Wyniki badań – jak stwierdza autor – zawsze stawały się źródłem inspiracji do doskonalenia wykonywania kary pozbawienia wolności wobec skazanych z zaburzeniami zdrowia psychicznego i fizycznego. Dziś jak nigdy – pisze autor – odczuwalny jest ich deficyt. Nie podzielam tego poglądu po lekturze recenzowanej monografii, która jest zaprzeczeniem tego sądu. Wnioski i postulaty wynikające z monografii wystarczą na usprawnienie systemu prawa na kilka przyszłych lat.

Monografia jest dziełem, które rzetelnie, kompleksowo przedstawia problem wykonywania kary pozbawienia wolności w systemie terapeutycznym, a wnioski wynikające z dociekań i rozważań nad tą problematyką wdrożone zoptymalizowałyby wykonywanie kary pozbawienia wolności

wobec szczególnej grupy więźniów i przyniosłyby wiele pożytku w wymiarze społecznym i indywidualnym osobom, które bez specjalistycznego wsparcia zarówno w okresie penalnym, jak i postpenalnym nie są w stanie właściwie funkcjonować.

Ze względu na wskazane walory recenzowanej monografii jej ukazanie się na rynku księgarskim było bardzo oczekiwane. Publikacja skierowana jest do przedstawicieli nauki, specjalistów z zakresu prawa karnego i prawa karnego wykonawczego, praktyków, a w szczególności kadry penitencjarnej oddziałów terapeutycznych i ośrodków diagnostycznych (psycholodzy, lekarze, terapeuci, wychowawcy), kuratorów sądowych, służb społecznych, studentów prawa, psychologii, pedagogiki.

